KOGNITIV JARAYONLARNI EKSPERIMENTAL O‘RGANISH

Eshpo‘latova Iroda
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Pedagogika fakulteti
Psixologiya yo‘nalishi 24/1 guruh talabasi
Eshpolatovairoda@gmail.com +998505504626

Tinchlikova Bahor
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Pedagogika fakulteti
Psixologiya yo‘nalishi 24/1 guruh talabasi
bahortinchlikova@gmail.com +998953300605

Mamirova E’zoza
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Pedagogika fakulteti
Psixologiya yo‘nalishi 24/1 guruh talabasi
mamurovaezoza081@gmail.com +998948067610

Ilmiy rahbar: **Norova Nazokat Odiljanovna**
O‘qituvchi, Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Pedagogika fakulteti Chirchiq, O‘zbekiston,
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0009-1124-8224
Elektron pochta: nazokatodiljanovna1431@gmail.com, +998977023500

Annotasiya: Mazkur maqolada kognitiv jarayonlar - diqqat, xotira, tafakkur va idrokning eksperimental psixologiya doirasida o‘rganilishi yoritilgan. Tadqiqotda psixik jarayonlarni aniqlash va baholashda eksperimental metodlarning ahamiyati, ularning ilmiy asoslari hamda amaliy qo‘llanilishi tahlil qilinadi. Shuningdek, turli tajribalar orqali insonning axborotni qabul qilish, qayta ishlash va eslab qolish jarayonlariga ta’sir etuvchi omillar aniqlanadi. Maqola davomida zamonaviy psixologik tadqiqotlarda qo‘llanilayotgan metodlar va ularning samaradorligi haqida fikr yuritiladi. Natijada kognitiv jarayonlarni chuqurroq anglash hamda ularni rivojlantirish imkoniyatlari ko‘rsatib beriladi.

Kalit so‘zlar: Kognitiv jarayonlar, eksperimental psixologiya, diqqat, xotira, tafakkur, idrok, psixik jarayonlar, eksperiment, metod, kognitiv rivojlanish, tahlil, psixologik tadqiqot.

Abstract: This article discusses the study of cognitive processes - attention, memory, thinking and perception - within the framework of experimental psychology. The study analyzes the importance of experimental methods in identifying and assessing mental processes, their scientific foundations and practical application. Also, through various experiments, factors affecting the processes of human perception, processing and memorization of information are identified. The article discusses the methods used in modern psychological research and their effectiveness. As a result, opportunities for a deeper understanding of cognitive processes and their development are shown.

Keywords: Cognitive processes, experimental psychology, attention, memory, thinking, perception, mental processes, experiment, method, cognitive development, analysis, psychological research.

Аннотация: В данной статье рассматривается изучение когнитивных процессов - внимания, памяти, мышления и восприятия — в рамках экспериментальной психологии. Анализируется важность экспериментальных методов в выявлении и оценке психических процессов, их научные основы и практическое применение. Также, посредством различных экспериментов, выявляются факторы, влияющие на процессы восприятия, обработки и запоминания информации человеком. В статье обсуждаются методы, используемые в современных психологических исследованиях, и их эффективность. В результате показаны возможности для более глубокого понимания когнитивных процессов и их развития.

Ключевые слова: Когнитивные процессы, экспериментальная психология, внимание, память, мышление, восприятие, психические процессы, эксперимент, метод, когнитивное развитие, анализ, психологические исследования.

KIRISH

Inson psixikasini o‘rganishda kognitiv jarayonlar muhim o‘rin egallaydi. Kognitiv jarayonlar - bu insonning atrof-muhitni idrok etishi, axborotni qabul qilishi, uni qayta ishlashi, saqlashi va zarur paytda esga tushirishi bilan bog‘liq bo‘lgan murakkab psixik faoliyatlar majmuasidir. Ushbu jarayonlarga diqqat, xotira, tafakkur, nutq va idrok kabi asosiy komponentlar kiradi. Zamonaviy psixologiyada aynan ushbu jarayonlarni ilmiy asosda tadqiq etish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Eksperimental psixologiya esa kognitiv jarayonlarni o‘rganishda eng ishonchli va samarali metodlardan biri sifatida namoyon bo‘ladi. Eksperiment yordamida psixik jarayonlar sun’iy ravishda tashkil etilgan sharoitda kuzatilib, ularning sabab-oqibat bog‘liqliklari aniqlanadi. Bu esa nazariy bilimlarni amaliy jihatdan tasdiqlash va yangi ilmiy xulosalarga kelish imkonini beradi.

Bugungi kunda kognitiv jarayonlarni eksperimental o‘rganish nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega. Chunki bu orqali ta’lim jarayonini samarali tashkil etish, insonning intellektual salohiyatini rivojlantirish hamda turli psixologik muammolarni aniqlash va bartaraf etish imkoniyati yaratiladi. Shu sababli mazkur mavzuni chuqur o‘rganish psixologiya fanining muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

ASOSIY QISM

Kognitiv jarayonlar insonning bilish faoliyati bilan bog‘liq bo‘lib, ular orqali shaxs atrof-muhitni idrok etadi, axborotni qabul qiladi, qayta ishlaydi va undan foydalanadi. Ushbu jarayonlarga diqqat, xotira, tafakkur, idrok va qaror qabul qilish kabi psixik funksiyalar kiradi. Kognitiv jarayonlar insonning kundalik faoliyati, o‘rganish jarayoni va ijtimoiy moslashuvining asosini tashkil etadi. Masalan, idrok orqali inson tashqi muhitdan kelayotgan signallarni qabul qiladi, tafakkur orqali ularni tahlil qiladi, xotira esa ushbu ma’lumotlarni saqlash va qayta tiklash imkonini beradi. Shu jihatdan kognitiv jarayonlar o‘zaro uzviy bog‘langan tizim sifatida faoliyat yuritadi.

Eksperimental psixologiyada kognitiv jarayonlarni o‘rganish metodlari

Eksperimental psixologiya kognitiv jarayonlarni o‘rganishda asosiy ilmiy yondashuv hisoblanadi. Ushbu yondashuvda tadqiqotchi biror o‘zgaruvchini (masalan, diqqat darajasi yoki

stress omili) maxsus nazorat ostida o‘zgartirib, uning boshqa psixik jarayonlarga ta’sirini o‘rganadi.

Eksperimental metodning asosiy xususiyatlari: O‘zgaruvchilarni boshqarish, natijalarni aniq o‘lchash, sabab-oqibat bog‘liqligini aniqlash. Shuningdek, eksperimentlar laboratoriya sharoitida yoki tabiiy muhitda olib borilishi mumkin. Laboratoriya eksperimenti yuqori aniqlik bersa, tabiiy eksperiment real hayotga yaqin natijalarni taqdim etadi.

Diqqatni eksperimental o‘rganish - diqqat kognitiv jarayonlarning muhim tarkibiy qismi bo‘lib, u axborotni tanlash va unga e’tibor qaratishni ta’minlaydi. Diqqatni o‘rganishda turli eksperimental metodlar qo‘llaniladi. Masalan: reaksiya vaqti (reaction time) o‘lchash, vizual kuzatuv testlari, ko‘p obyektni kuzatish (multiple object tracking) tajribalari. Bunday tajribalarda ishtirokchilarning aniqligi va javob berish tezligi o‘lchanadi, bu esa diqqatning darajasi va samaradorligini aniqlashga yordam beradi. Zamonaviy tadqiqotlarda diqqat va ishchi xotira o‘zaro bog‘liq holda o‘rganilib, ularning birgalikdagi faoliyati insonning murakkab vazifalarni bajarishida muhim rol o‘ynashi aniqlangan.

Xotirani eksperimental o‘rganish

Xotira - bu axborotni saqlash va qayta tiklash jarayoni bo‘lib, eksperimental psixologiyada eng ko‘p o‘rganilgan yo‘nalishlardan biridir. Ilk eksperimental tadqiqotlar aynan xotira ustida olib borilgan. Masalan, Hermann Ebbinghaus tomonidan o‘tkazilgan tajribalar xotira qonuniyatlarini ilmiy asosda ochib bergan. Eksperimental tadqiqotlarda xotiraning quyidagi jihatlari o‘rganiladi: Qisqa muddatli va uzoq muddatli xotira, axborotni eslab qolish tezligi, unutish jarayoni. Masalan, tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, vaqt o‘tishi bilan eslab qolish darajasi kamayadi, bu esa unutish jarayonining mavjudligini tasdiqlaydi. Shuningdek, turli omillar - diqqat, motivatsiya va takrorlash - xotira samaradorligiga ta’sir ko‘rsatadi.

Tafakkur va qaror qabul qilishni eksperimental o‘rganish

Tafakkur - bu muammoni hal qilish, tahlil qilish va xulosa chiqarish jarayonidir. Eksperimental psixologiyada tafakkur quyidagi yo‘llar bilan o‘rganiladi: Muammoli vaziyatlar yaratish, mantiqiy masalalar berish, qaror qabul qilish testlari Eksperimentlar orqali insonning qanday qilib qaror qabul qilishi, qanday xatolarga yo‘l qo‘yishi va qanday strategiyalarni qo‘llashi aniqlanadi. Ba’zi tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, inson qaror qabul qilishda har doim ham mantiqiy emas, balki hissiy va kognitiv buzilishlarga asoslanadi.

Eksperimental tadqiqotlarning amaliy ahamiyati

Kognitiv jarayonlarni eksperimental o‘rganish quyidagi sohalarda katta ahamiyatga ega: Ta’lim tizimida samarali metodlarni ishlab chiqish, psixologik diagnostika va terapiya, intellektual rivojlanishni baholash, stress va kognitiv buzilishlarni aniqlash. Eksperimental natijalar asosida insonning bilish faoliyatini rivojlantirishga qaratilgan amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, kognitiv jarayonlarni eksperimental o‘rganish psixologiya fanining muhim va dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu jarayonlar - diqqat, xotira, tafakkur va idrok insonning bilish faoliyatini ta’minlab, uning kundalik hayoti va faoliyatida muhim rol o‘ynaydi. Eksperimental metodlar orqali ushbu jarayonlarning qonuniyatlarini aniqlash, ularning o‘zaro bog‘liqligini tahlil qilish hamda turli omillarning ta’sirini ilmiy asosda o‘rganish imkoniyati yaratiladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, kognitiv jarayonlar murakkab tizim bo‘lib, ular bir-biri bilan uzviy bog‘langan holda faoliyat yuritadi. Eksperimentlar yordamida olingan

natijalar nafaqat nazariy bilimlarni boyitadi, balki amaliy jihatdan ham katta ahamiyat kasb etadi. Xususan, ta'lim jarayonini takomillashtirish, shaxsning intellektual rivojlanishini qo'llab-quvvatlash, psixologik muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etishda muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, zamonaviy texnologiyalar asosida olib borilayotgan eksperimental tadqiqotlar kognitiv jarayonlarni yanada chuqurroq va aniqroq o'rganish imkonini bermoqda. Bu esa psixologiya fanining rivojlanishiga, yangi ilmiy yondashuvlarning shakllanishiga hamda inson psixikasini yanada mukammal tushunishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. G'oziev E.G. Umumiy psixologiya. - Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2010.
2. Davletshin M.G. Umumiy psixologiya. - Toshkent: O'qituvchi, 2002.
3. Nishonova Z.T., Alimuhamedova G.M. Rivojlanish psixologiyasi. - Toshkent: Fan, 2011.
4. Karimova V.M. Psixologiya. - Toshkent: Sharq, 2002.
5. Qodirov B.R. Umumiy psixologiya. - Toshkent: O'qituvchi, 2005.
6. Tojiboyev I., Xaydarov F. Eksperimental psixologiya asoslari. - Toshkent: Universitet nashriyoti, 2018.
7. Jalolov S.J. Psixologik tadqiqot metodlari. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2014.
8. Abdukarimov H.A. Pedagogik psixologiya. - Toshkent: Innovatsiya nashriyoti, 2019.
9. Xaydarov F.I. Psixodiagnostika va eksperiment. - Toshkent: Universitet nashriyoti, 2017.
10. Rasulov A.A. Kognitiv psixologiya **asoslari.** - Toshkent: Fan, 2020.